

ՀՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄՆԱՓԱՌՈՒԹԻՒՆ

Ըստ ըԺ. Դեսկիլերէի

Ոչ միայն անհատները, այլ և ամբողջ ազգեր շատ անգամ չարաչար կերպով պատժուում են իրենց տգիտութեան և վատ կրքերի շնորհիւ: Դեռ շատ հին ժամանակներից փիլիսոփաները և գիտնականները փորձել են և փորձում են ուսումնասիրել մարդկային կրքերը և նրանց ազդեցութիւնը մարդկային կեանքի և գործերի վրայ: Գիտնական Դէսկիլերէի փոքրիկ զրքոյկը հպարտութեան և սնափառութեան վերաբերեալ այդ տեսակի գրուածներից մէկն է, որի գլխաւոր մասերի փոխադրութիւնը կարծում ենք անօգուտ չի լինի հայ ընթերցողի համար:

Հայ կեանքի և պատմութեան քիչ թէ շատ ուշադրութեամբ հետևողը անկասկած նկատած կ'լինի, որ մեր ազգի շատ թերութիւններից մէկն էլ սնափառութիւնն է: Բաւական է կարգաւ մի երկու հատոր մեր կաթողիկոսների գործունէութեան վերաբերեալ դոկումէնտներից համոզուելու, որ ամեն մէկը նրանցից մեծ ձգտում է ունեցել ոչնչացնել միւսների գործերի նշանակութիւնը և ինքը երևալ, ձգտել է նսեմացնել շատ անգամ այլոց մեծ և առաքինի գործերը միմիայն սեփական անձնաւորութիւնը փայլեցնելու համար: Մեր թագաւորների և նախարարների ու կաթողիկոսների կռիւների մէջ էլ շատ անգամ այս կամ այն անձնաւորութեան սնափառութիւնն ահագին դեր է խաղացել:

Ազգերի կրթութիւնը դարերի ընթացքում է կատարուում, ուստի և զարմանալի չէ, որ այսօրուայ մեր կեանքում դեր խաղացողների կամ այսպէս ասած գործիչների շրջանում էլ սնափառութիւնը մեծ տեղ է

բռնում և շատ անգամ իրանց արժանաւորութիւններով և խելքով ողորմելի մարդիկ շարունակում են մեծամեծ վնասներ հասցնել: Եւ այս բոլորը կատարւում է սնափառութիւնից: Բայց դառնանք հեղինակին:

I

Ինքնալարգութիւնը և շրջապատողներից յարգուելու ցանկութիւնը, ասում է հեղինակը, հասարակական կեանքով ապրելու պահանջից է ծագում: Բայց որքան էլ կարեւոր է, որ մարդ ինքն իրան յարգէ և աշխատի ուրիշներից յարգուելու, սակայն այս մարդկային պահանջը բնական սահմանը անցնելուց յետոյ կորցնում է իւր օգտաւէտութիւնը և դառնում է հպարտութիւն և սնափառութիւն:

Իսկապէս հպարտութիւնն էլ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ յարգանք դէպի սեփական անձը, բայց տարբերութիւնը նրանումն է, որ հպարտ մարդը անպատճառ չափազանցնում է իւր արժանաւորութիւնը, աշխատում է իրեն ուրիշներից աւելի յարգել տալու և առհասարակ իշխելու ուրիշների վերայ: Հպարտութիւնը մի տեսակ հոգեկան հիւանդութիւն է, որ կապուած է լինում միշտ տգիտութեան հետ, որովհետեւ իսկական լուսամիտ մարդը հպարտ չէ կարող լինել: Հպարտութիւնն էլ ամեն մի հիւանդութեան պէս զանազան ատփռաններ և տեսակներ ունի: Այսպէս՝ հպարտութիւնը երևան է գալիս գոռոզութեամբ, ինքնագոհութեամբ, յանդգնութեամբ, և այլն: Սնափառութիւնն էլ ուրիշներից գովասանք ստանալու սաստիկ պահանջ է և սնափառ մարդը միսիւայն մի ձգտում ունի, որ ուրիշները ուշադրութիւն դարձնեն նրա վրայ, խօսեն նրա մասին և ուրիշ ոչինչ: Մէկը ձգտում է ուշադրութիւն գրաւելու իւր մտացածին ձեռնարկութիւններով, միւսը իւր հազուստով, երրորդը իւր գեղեցկութեան մասին հոգալով, չորրորդը ինքնագոհութեամբ և այլն: Այս բոլորը այն տեսակ մարդիկ են, որոնց տիրում է միևնոյն կիրքը: Այսպիսով թէ իւր կատարած և չկատարած գործերը գովաբանողը, թէ շուայլ, և վատ-

նոյ և թէ գոռոզը միւսնոյն տեսակի մարդիկ են, որոնք գերի են հպարտութեան և սնափառութեան: Սրանք ձգտում են ուրիշներից բարձր երևան և այն տեսակ փառքի հասնել, որին իսկապէս արժանի չեն: Եւ շատ անգամ այս տեսակ մարդիկ այնքան կուրանում են իրանց կրքերով, որ իրօք կարծում են, թէ նրանք ուրիշների նման մարդիկ չեն, այլ մի ուրիշ տեսակ կամ ուրիշ կերպ ստեղծուած:

Հպարտը և սնափառը թէպէտ և իրար շատ նման են, բայց տարբերում են նրանով, որ հպարտը առհասարակ մեծ կարծիք ունի իւր մասին և կարծում է թէ ինքը պակասութիւն չունի, իսկ սնափառը ապրում է միմիայն ուրիշների կարծիքով: Հպարտը վիրաւորում է երբ որ մէկը ցոյց է տալիս նրա թերութիւնները: Իսկ սնափառը երբ որ նրա վերայ ուշադրութիւն չեն դարձնում:

Յունաց փիլիսոփայ Դիոգինէսը յայտնի սնափառ մարդ էր և իւր տարօրինակ վարմունքներով աշխատում էր գրաւելու ժողովրդի ուշադրութիւնը: Մի անգամ նա դուրս էր եկել իւր տակտուից և կանգնել կտուրից թափուող ջրի տակ: Անց ու դարձ անոյ մարդիկ զարմանում էին և բարձրաձայն ցաւակցում փիլիսոփայի վարմունքին, բայց Պղատօնը, որ պատահամբ տեսաւ այս դէպքը՝ ասաց—եթէ իրօք խղճում էք Դիոգինէսին՝ անցէք առանց նրա վերայ ուշադրութիւն դարձնելու: Սնափառները առհասարակ ծաղրալի են լինում, որովհետեւ ցուցամոլութիւնը նրանց կուրացնում է: Հարուստ երևալու համար շատերը ահագին ծախսեր են անում, խօսում են իրենց չունեցած գործերի և յաջողութիւնների մասին և ալլն և ալլն: Սնափառութեան և հպարտութեան մօտիկ լատկութիւնն է և ինքնավստահութիւնը, ինքնագոհութիւնը, գոռոգութիւնը և լանդգնութիւնը: Ինքնավստահ մարդը խորին կերպով համոզուած է, որ ինքը ունի մեծ արժանիքներ և նոյն իսկ տաղանդ, թէև իրօք նա զուրկ է այդ բոլորից: Ինքնագոհ մարդը միշտ մեծացնում է իւր արած գործերի և զբաղմունքների նշանակութիւնը և միշտ խօսում է նրանց մասին: Գոռոզ մարդիկ

միշտ մտածում են, որ իրենք ուրիշներից բարձր են և այս պատճառով երբէք պարզ և մաքուր յարաբերութեան մէջ չեն մտնում այն տեսակ մարդկանց հետ, որոնք մի մազի չափ ցածր են նրանցից ծագումով, հարստութեամբ, պաշտօնով կամ ընդունակութեամբ: Սակայն այս տեսակ մարդիկ բոլորն էլ սահմանափակ խելքի տէր և բթամիտ են: Հպարտութիւնը և սնափառութիւնը սակայն կարծես մարդկային կրքերի արմատն են կազմում: Ոչ բոլոր մարդիկ ազահ են, ոչ բոլորը արեցող կամ որկրամուկ են, բայց համարեա բոլորը հպարտ են և յայտնի չափով սնափառ: Գիտնականը և տգէտը, իմաստունն ու լիմարը, քաղաքակիրթ մարդը և վայրենին, ուժեղը և թուլը, աղքատն ու հարուստը, գեղջուկն ու իշխանը՝ բոլորն էլ յայտնի չափով հպարտ են և սնափառ, բայց տմեն մէկը իւր տեսակով է արտայայտում այս կրքերը: Այսպիսով յայտնի է, որ զօրեղները ունին իշխանութեան հպարտութիւն, իշխանազունները արեան հպարտութիւն, իսկ հարուստը հարստութեան, աղքատը խեղճութեան հպարտութիւն, որպէս և կալ գիտնական և յամառութեան հպարտութիւն:

Պասկալի խօսքերով հպարտութիւնը և սնափառութիւնը գերազանցում են մարդկային բոլոր արատները: Հպարտութիւնը կամ ստիպում է ծածկելու թերութիւնները և կամ ընդհակառակը հպարտութիւնից ստիպուած մարդիկ աւելի տեսանելի են դարձնում իրենց արատները՝ ձգտելով զարմացնելու ուրիշներին: Հպարտութիւնը շատ անգամ այնպիսի զօրեղ կերպով է տիրում մարդուն, որ նա պատրաստ է լինում նոյն իսկ սեռնելու, միայն թէ կարողանայ իւր մասին խօսել տալու: Նոյն հեղինակի կարծիքով, այդ այնքան յատուկ է մարդուն, փոքրից մինչև մեծը, որ խոհարարը և համալը գիտնականի և փիլիսոփայի պէս հռչակուել են կամենում և ձգտում են ունենալ իրենց երկրպագուները:

Փառքի դէմ գրող հեղինակները ձգտում են նշանաւոր գրողի փառքի հասնել, իսկ կարդացողները հէնց կարդալու մէջ են տեսնում իրենց փառքի

գրաւականը: Սակայն Պատկալը չէ խուսափում խորհուրդ տալու թէ ինչպէս պէտք է վարուի մարդ: «Մարդս, ասում է նա, պէտք է իւր արժէքը ճանաչէ և իրեն պիտի յարգէ, որովհետեւ նա ընդունակ է բարիք անելու, բայց նա պէտք է ջոռանայ, որ նա ընդունակ է և չարիք ստեղծելու և ահա իւր այս յատկութիւնը պիտի ատէ: Մի խօսքով պէտք է քննադատօրէն և սառն կերպով վերաբերուել դէպի ինքը: Այս ճանապարհով միայն մարդ չի կուրանայ իւր կարծեցեալ արժանիքներով և կարող է կատարելագործուել:

II

Հպարտութեան և սնափառութեան յաճախակի պատճառները լինում են կրթութիւնը, շրջանը, քսութիւնը, պատիւները, հարստութիւնը և տաղանդը: Բացի այս պէտք է իմանալ, որ հպարտութիւնը և սնափառութիւնը առհասարակ տգիտութեան և յիմարութեան հետ անբաժան են: Ինչ խօսք, որ հիւանդութիւնը, նիւթական կարիքը կամ դժբաղտութիւնը մարդուն չեն տրամադրում ինքնագոհութեան: Այս զգացմունքը յաճախակի տիրում է հարուստ և առողջ մարդկանց: Տեմպերամենտը նոյնպէս նշանակութիւն ունի: Զղային և մաղձոտ մարդիկ աւելի ենթակայ են հպարտութեան:

Տղամարդիկ աւելի տրամադիր են հպարտութեան, իսկ կանայք սնափառութեան: Դիտողութիւնը ցոյց է տալիս, որ ոչ բոլոր մարդիկ հաւասարաչափ բռնուած են հպարտութեան կրքով: Բանաստեղծները, գերասանները, գրագէտները և այլն աւելի ենթակայ են այս զգացմունքին: Հին ժամանակներում հպարտութեամբ յայտնի էին ստօրիկեանները, փարիսեցիք և ցինիկները, օրինակ՝ Դիոգէնէսը և Արիստօֆանը, որոնցից վերջինին մի անգամ Սոկրատէսը ասաց, որ նրա սնափառութիւնը շորերի միջից էլ է երևում: Ամեն ազգ կամ ցեղ մի յայտնի կերպով է արտայայտում իւր հպարտութիւնը: Անգլիացիք, օրինակ, հպարտութեամբ ասում են, որ նրանք նշանաւոր երաժիշտներ են,

Ֆրանսիացիք պարծենում են իրանց գիտնականութեամբ, իսպանացիք ասում են, որ իբր թէ իրենք նշանաւոր զինուորներ են ևսլին: Դեռ Նապօլէոնը ասել է, որ անգլիական բարձր շրջանի հասարակութիւնը հպարտ է, իսկ ֆրանսիականը սնափառ:

III

Բօսուէտը ասում է, որ հպարտութիւնը ուրիշներից բարձրանալու և նրանց իշխելու մի անգագելի կիրք է: Մարգս մի թոյլ և չնչին արարած է, որ սակայն մըշտապէս ձգտում է հարստանալու և մեծանալու. երբոր նա չի կարողանում մեծանալ իւր բնութիւնը լաւացնելով և կատարելագործուելով՝ նա դիմում է արտաքին ձեւերին՝ և զարդարանքներին: Հարստութիւն ձեռք բերելով՝ նա կարծում է որ ինքը նոյնպէս մեծանում է: Պատմութիւնը շատ օրինակներ ունի ծայրայեղ հըպարտութեան: Փիլիպպոս մակեդոնացին այնքան հպարտացաւ, որ վախենում էր մոռանալ թէ ինքը հօդեդէն է, ուստի և ամեն օր ինքն իրեն կրկնում էր.—մի մոռանար, որ դու մարդ ես:—Պարսկաստանը նուաճելուց յետոյ Աղէքսանդր Մեծը պահանջեց, որ իրեն աստուածացնեն: Դոմիկիանոս կայսրը նոյնպէս հրամայեց, որ իրեն Աստուած անուանեն, իսկ Լուգովիկոս տասնևչորսերորդը հրամայեց իւր պատկերը արեգական նման նկարել: Նաբուգոդոնոսորը հրամայեց իւր արձանը ձուլել և պաշտել Աստուծո՛ւ տեղ:

Մինչև անգամ գիտնականների շրջանում, ուր աւելի շատ են լինում խոհուն մարդիկ, սնափառութիւնը շատ անգամ նրանց էլ է վարակում: Շատ անգամ սահմանափակ ընդունակութիւնների տէր գիտնականներ սնափառութեան ազդեցութեան տակ այն տեղն են հասնում, որ ուժով կամենում են ուրիշների վզին փաթաթել իրենց մտքերը, ստիպում են լսելու իրենց երևակայութեան արդիւնքները: Մի փոքր գեղեցիկ կերպով խօսել իմացողը, մի քանի ոտանաւոր գրողը իրաւունք է համարում ամեն տեսակ հարցեր լուծելու և իւր վճիռները անսխալ համարել և ստիպել ուրիշներին ընդունելու այդ վճիռները: Բայց դուք փորձե-

ցէք ցոյց տալ նրանց գրուածներէ թերութիւնները, նրանց սխալները և գնահատել ըստ արժանւոյն, նրանց սնտփառութիւնը, որ ոչ ոք չէր կարող կարծել թէ նրանք կունենան, ծալրայեղ կերպով երևան կգայ և նրանք սաստիկ կվիրաւորեն: Միթէ կարելի է, որ հեղինակները սխալուեն, միթէ կարելի է հերքել նրանց անսխալականութիւնը: Սրանից կսկսուի մի բանակուիւ, որ տաքանալով կվերջանայ խայտառակ հայհոյանքով: Փքուած բանաստեղծներն և գիտնականները կսկսեն ամենատոր պատկզիւներ յօրինելու և հայհոյելու բոլորին: Այստեղն է հասցնում սնտփառութիւնը մինչև իսկ լաւագոյն մարդկանց, էլ ապա ինչ կարելի է ասել հասարակ մահկանացուների մասին: Սնտփառութիւնը մարդու լաւագոյն զգացմունքները պղտորում է, փչացնում է լաւագոյն մտքերը և մթութեան մշուշով է պատում խելքը ու բանականութիւնը: Հպարտ և սնտփառ մարդիկ հասարակութեան մէջ աշխատում են լաւ տեղ նստել և ուշադրութիւն գրաւել: Հպարտը սակայն աւելի վստահ և յանդուգն է: Նա փքուում է և աշխատում է նմանուել հզօր իշխանի, որ աշխարհի բաղտն է որոշում. նա գլուխը բարձր բռնած ուրիշների վրայ վերեւից էնայում. նրա քայլուածքում, շարժուածքներում և բոլոր ձևերում երևում է մի մարդ, որ ձգտում է իշխել և տիրել: Սնտփառը այսպէս ինքնավստահ չէ. նա գլուխը բարձր չէ պահում և նրա քայլուածքը փքուն չէ, այլ ընդհակառակը նա սիրալիր է և մեղմասուն: Նրա շարժուածքը գիւրեհան է, նա աշխատում է գրաւել իրեն: Հպարտը առանձին տեսակ քայլուածք ունի, նա կարծես ամուր կերպով յենում է գետնին, որի մասին կարծում է թէ արժան չէ իւր ոտներին: Սնտփառը քայլում է թեթեւ, ներգաշնակ շարժուածքով, կարծես կամացուկ ուզում է մէկին մօտենալ: Մի խօսքով հպարտը ձգտում է բարձր լինել բոլորից, իսկ սնտփառը մտածում է միայն, որ նրա մասին փառքը տարածուի որքան կարելի է հեռու:

IV

Հպարտութեան և սնափառութեան կորուստներ հետևանքները բազմաթիւ են: Ըստ յանցանքների տրամադրմարդկային հոգու այս յատկութիւնների մէջ է կայանում: Հպարտութիւնը և սնափառութիւնը շատ անգամ աօրթ են դառնում վրէժխնդրութեան, խանդոտութեան, կեղծաւորութեան, սպանութեան և ինքնասպանութեան: Պետական մարդկանց հպարտութիւնից և սնափառութիւնից ծագել են բազմաթիւ պատերազմներ և աղէտներ, ուր տասն հազարաւոր մարդիկ են կոտորուել: Նոյն պատճառից առաջացել են և լեղափոխութիւններ և ներքին փոխադարձ կռիւներ, որոնք խանգարել են հասարակական կեանքի կանոնաւոր ընթացքը: Ըստ անգամ մարդ չէ կարողանում հասկանալ, թէ որ աստիճանի վտանգաւոր արդիւնքներ են տալիս այս կրքերը: Աւստրիայում գեղջկուհիք, ասում են, զառիկ (МЫШЯКЪ) են ընդունում իրենց մարմնի կաշուին աւելի թարմութիւն և աչքերի հայեացքին աւելի արտայայտութիւն տալու համար: Սնափառութիւնից դրդուած մարդիկ աշխատում են շուրջ կեանք վարել և այս պատճառով նրանք մեծ-մեծ յանցանքներ են գործում: Երեխաները ծխել են սովորում լոկ մեծերին նմանուելու համար: Թէպէտ և հպարտութիւնը և սնափառութիւնը շատ նշաններով տարբերում են միմեանցից, բայց և շատ անգամ այս զգացմունքները միմեանց հետ կապուած են լինում: Սնափառութեան ազդեցութեան տակ մարդ անդադար ձգտում է փառք ձեռք բերել, իսկ յայտնի բարձրութեան հասնելուց յետոյ սկսում է այն աստիճան յոփշտակուել իւր «եսով», որ ինքնամոռացութեամբ կարծում է, թէ ինքը բոլոր շրջապատողներից վեր մի հանճար է: Առաջ նա միմիայն սնափառ էր, իսկ այժմ սկսում է և հպարտ լինել: Առաջ նրան հետաքրքրում էր հասարակաց կարծիքը, իսկ այժմ նա ձգտում է իշխանութեան և յարգանք է սպասում ուրիշներից:

Եստ անգամ շրջապատողներն են մեղաւոր, որ մարդիկ հպարտանում են: Բաւական է, որ մէկը մի բարձր

գիրք է ստանում՝ չըջապատողներն իսկոյն սկսում են քծնել նրա առաջ, գովել նրա մեծ խելքը և ընդունակութիւնները, բնաւորութիւնը և հոգին։ Կամաց կամաց նա ընտելանում է այս գովեստներին, որ նրա համար խորին պահանջ է դառնում։ Եւ նա շատ անգամ է վնաս իւր մարդկային արժանաւորութիւնների լսում է այս տեսակ գովեստներ։

V.

Հպարտութիւնը և սնափառութիւնը այնպիսի աղատներ են, որ շատ տարածուած են այժմ շնորհիւ ժամանակակից դաստիարակութեան։ Մանկան փոքր հասակից մենք սովորեցնում ենք նրանց կալծելու թէ նրանք շատ ընդունակ, խելօք, գեղեցիկ և շատ ուրիշ արժանիքներով օժտուած են։ Բաւական է, որ երեխան մի խելօք խօսք ասի, մի փոքր շնորհքով պարէ կամ նուագէ՝ և մենք երկինք ենք հասցնում նրան։ Բայց լեռոյ մենք ինքներս զարմանում ենք թէ ո՞րտեղից է ծագել երեխայի մէջ ինքնավստահութիւնը, հպարտութիւնը և գովեստստանալու ծարաւը։ Ի՞նչ խօսք, խրախուսելու համար պէտք է գովել, բայց միշտ պէտք է գովել միմիայն ըստ արժանւոյն և տեղին։ Թերի դաստիարակութիւնը և անխտիր գովասանքները սաստիկ կորստաբեր ազդեցութիւն ունին երեխայի վրայ։ Փոքր հասակից երեխային պէտք է սովորեցնել կարգապահութեան, համեստութեան, մաքրութեան և հնազանդութեան, որպէս զի մեծամիտ չդառնայ։ Իրենց գիտութեան մասին մեծ կարծիք ունենալու պատճառով հպարտ և սնափառ մարդկանց բժշկելու համար պէտք է նրանց սովորեցնել սեփական սխալները խոստովանելը։ Իսկ երբուր այս տեսակ մարդը սկսում է ճանաչել իւր սխալները՝ նա վերջը դառնում է շատ համեստ և պարտաճանաչ։ Առհասարակ եթէ մենք կամենում ենք դաստիարակութեան միջոցով բժշկել երեխային հպարտութիւնից և սնափառութիւնից, մենք պէտք է գործենք բացի խրատներից և սեպհական օրինակով։ Եւ իսկապէս ինչո՞վ է մարդը հպարտանում, եթէ ոչ առողջութեամբ,

գեղեցկութեամբ, հարստութեամբ և գիտութեամբ: Բայց ինչ է առողջութիւնը. բաւական է մի հակառակ քամի, մի ժանտախտ կամ մի այլ պատահական դէպք և մեր առողջութիւնը ոչնչանում է: Նոյնը կարելի է ասել և գեղեցկութեան մասին. թէպէտ և ճիշտ է, որ գեղեցկութիւնը մի պարզ և, որ սակաւ ընտրեալներին է վիճակում, բայց մի՞թէ գեղեցկութիւնը մի հաստատ և ամուր երևոյթ է: Հիւանդութիւնը, վիշտը, կարիքը այնպէս են ազդում, որ գեղեցկութիւնը թառամում է առանց որևէ հետք անգամ թողնելու: Գիտութեամբ ևս հպարտանալու մարդս ոչ մի խելացի հիմք չունի: որովհետեւ գիտութիւնը այսուամենայնիւ մարդուս խելքի արգասիք չէ: Ամեն մի տգէտ, մի գիւղացի, մի ողորմելի աղքատ կարող էր նոյն գիտութիւնը ունենալ, ինչ որ գիտնականները, եթէ այլ պայմաններում մեծանար: Կարգացածը, սովորածը կամ լսածը մտաբերելը այնպիսի արժանիք չէ, որ մարդ նրանով հպարտանայ: Գիտութիւնը իսկապէս ուրիշների մտքերի և դիտողութիւնների մտաբերելն է և առհասարակ մարդկային կեանքը առանձին հիմք չէ տալիս հպարտութեան: Շատ անգամ երեկուայ հսկան թուլացած հիւանդութիւնից, երեկուայ հարուստը տքնում է աղքատութիւնից, երեկուայ աշխատող ձեռքը և մտածող գլուխը այսօր անշնչացած է: Ոչ բժիշկը և ոչ օրէնսդիրը ոչ մի առանձին միջոց չունին բժշկելու մարդկային հոգու այս ախտերը: Միմիայն կրօնը և բարոյական գիտակցութիւնը կարող են օգտակէտ լինել հպարտութեան և սնափառութեան դէմ: Կրօնն է, որ մարդուն գիտակցել է տալիս թէ նա տիեզերքի և Աստուծոյ առաջ մի շնչին արարած է, ուստի և ոչ մի իրաւունք և հիմք չունի հպարտանալու:

Վերջացնելով Դէսկիլէի գեղեցիկ բրօշիւրի համառօտ պատմութեամբը, աւելորդ չենք համարում մի քանի նկատողութիւններ անելու: Հպարտութիւնը և սնափառութիւնը արեւելքում և առհասարակ Ասիայում աւելի տարածուած արատներ են քան Եւրոպայում. և այս երևոյթը շատ հասկանալի է: Բաւական է մի թեթեւակի հայեացք ձգենք մեր շրջապատող հասարակութեան

վերայ համոզուելու համար, որ ներքին արժանաւորութիւններից զուրկ մարդիկ միայն կարող են հպարտ և սնափառ լինել, որովհետև այս յատկութիւնների շնորհիւ միայն կարողանում են իրենց դիրքը պահպանել: Աւելի լուսամիտ համարակութեան մէջ այդպիսի յատկութիւնների և արտաքին ձևերի և կեղծ արժանաւորութիւնների շնորհիւ ոչ տպրել կարելի է և ոչ լազողութիւն ունենալ, որովհետև այնտեղ հասարակութիւնը գիտէ գնահատել մարդու իսկական արժանաւորութիւնները և ջոկել կեղծիքը ճշմարտից: Առհասարակ պատմութիւնը հարիւրաւոր և հազարաւոր օրինակներ է տալիս, որ ճշմարտութիւնը և բարիքը, համեստութիւնը ու օրինաւորութիւնը վերջնական յաղթանակ են տանում: Չպէտք է ի հարկէ շլանալ ժամանակաւոր սխալներով, որովհետև ճշմարտութիւնը ու լոգիկան, որ կեղծիքի, հպարտութեան և սնափառութեան հակառակ հասկացողութիւններ են, ամբոխի համար ուշ են հասկանալի դառնում: Ոչ միայն անհատներ, այլ և ահռելի պետութիւններ շատ անգամ պատժուում են, երբոր ճշմարտութիւնից և լոգիկայից հեռանում են ու սնափառութիւնից կամ անարժան հպարտութիւնից դրդուած մոռանում են յաւիտենական արդարութեան օրէնքները: Այս իսկ պատճառով կործանուեց, Հռոմը, Բաբելոնն ու Հրէապառհր, որպէս և Մեծն Նապօլէօն: Այո, միմիայն արդարութիւնը ու ճշմարտութիւնը, լոգիկան և ճշմարիտ խելքը և ոչ արտաքին ոլժն է տիրում աշխարհին: Այս ճշմարտութեան ուժը հասկանալու համար պէտք է միմիայն ուշադրութեամբ համեմատել Եւրոպայի և Ասիայի դերը և ուժը և հասկանալ, որ Լեռնապատի սկզբունքներն և հասկացողութիւնները ամեն տեղ իրենց գերազանց ուժը արտայայտում են, ուր մուտք են գործում: Իսկ իսկական Լեռնապատին, Գլադստօնն ու Գանտը համեստութեան կատարեալ տիպարներ են եղել:

ԳԱՐ. ՍՆՊԱՐԱՐԱՆ